

Тимофєєва І. С.,
ІФНТУНГ, м. Івано-Франківськ

СЕМАНТИЧНА ТРАНСФОРМАЦІЯ РЕЧЕНЬ З ПРЕДИКАТАМИ СТАНУ

Статтю присвячено дослідженню семантичної трансформації речень з предикатами фізичного та емоційного стану особи, вивчено поверхневі та глибокі структури, обґрунтовано засади конгруентності досліджуваних конструкцій у сучасній українській мові.

Ключові слова: семантична трансформація, предикат, фізичний стан особи, емоційний стан особи, конгруентність.

Статья посвящена исследованию семантической трансформации предложений с предикатами физического и эмоционального состояния лица, изучены поверхностные и глубинные структуры, обоснованы принципы конгруентности исследуемых конструкций в современном украинском языке.

Ключевые слова: семантическая трансформация, предикат, физическое состояние, эмоциональное состояние, конгруентность.

The semantic transformation of the sentences with predicates of physical and emotional condition of the person is investigated in the article. The surface and deep structures are studied; the principles of congruence in the modern Ukrainian language are grounded.

Keywords: semantic transformation, predicate, physical state of a person's emotional state of a person, congruence.

Випадки імпліцитного вираження тих семантико-синтаксичних одиниць, які сприймаються учасниками комунікації, П. Адамець називає “незаміщеною позицією” або “значущим нулем”. Дослідник зазначає, що у сучасній українській мові значущі нулі трапляються набагато частіше, ніж у чеській. У цій ролі може виступати фактично будь-який член речення [див.: 1].

Проблема нульового або елімінованого суб'єкта у висловлюваннях на кшталт *Йому неспокійно* у співвіднесеності із суб'єктами типу *Він неспокійний* розглядається з позиції семантичних трансформацій і синтаксичної конгруентності [див.: 2]. Метою статті є вивчення ступеня подібності конструкцій, об'єднаних формальною схожістю, що дає можливість стверджувати або заперечувати наявність еквівалентних або конгруентних варіантів однієї конструкції.

На думку Т. Кжешовського, порівнянню підлягають тільки конструкції, що мають контекстуальну еквівалентність [6, с. 37-48]. При встановленні текстових еквівалентів у певному контексті або ситуації їхнє заміщення визначається компетентністю реципієнта. В основу суджень інформанта зазвичай покладена його власна інтуїція.

Очевидно, поняття еквівалентності, синоніміки синтаксичних конструкцій [5, с. 38-49] неподільно пов'язане зі значенням висловлювань, що порівнюються. Проте при порівнянні структур береться до уваги їх формальна організація. Деякі еквівалентні конструкції можуть складатися з однакового числа еквівалентних формативів, розміщених у сталому порядку. У низці праць їх визначають як конгруентні [див.: 2; 6; 7].

Порівняння характеристик речень з точки зору їх еквівалентності й формальної відповідності дає можливість припустити, що конструкції поділяються на: а) еквівалентні, проте формально різні; б) еквівалентні й формально подібні, тобто конгруентні; в) нееквівалентні, проте формально подібні; г) нееквівалентні й формально різні. Така класифікація передбачає порівняння глибокої та поверхневої структур конструкцій, що вивчаються.

Співвіднесеність конструкцій на кшталт *Йому сумно*. – *Він сумний* властива таким, зокрема, парам висловлювань: *Йому весело*. – *Він веселий*; *Йому радісно*. – *Він радісний*; *Йому смутно*. – *Він смутний*; *Йому спокійно*. – *Він спокійний*; *Йому неспокійно*. – *Він неспокійний*; *Йому бентежно*. – *Він бентежний*; *Йому журно*. – *Він журний (зажурений)*; *Йому тривожно*. – *Він тривожний*; *Йому тужно*. – *Він тужливий*; *Йому самотно*. – *Він самотній*. Можливі й інші кореляції, хоча їх використання okazionalne: *Йому безтурботно*. – *Він безтурботний*; *Йому погідно*. – *Він погідний*; *Йому нервово*. – *Він нервовий*; *Йому сито*. – *Він ситий*; *Йому голодно*. – *Він голодний*; *Йому пітно*. – *Він пітний*; *Йому скорботно*, *вільно*, *щасливо / нещасливо*, *нещасно*, *бідлашно*, *безталанно*, *понура*, *кисло*. – *Він скорботний*, *вільний*, *щасливий/нещасливий*, *бідлашний*, *безталанний*, *понурий*, *кислий*. Наведені висловлювання стилістично марковані: вони використовуються виключно у художньому мовленні і відзначаються чималим образотвірним потенціалом. Наприклад: *Уродись, жито, щоб нам було сито* (прислів'я). → Буде жито – ми будемо ситі.

Сучасні науковці здебільшого розрізняють безсуб'єктні моделі на кшталт *Йому неспокійно* і суб'єктні на кшталт *Він неспокійний* за ознаками зовнішньої виявленості / невиявленості стану особи [3, с. 192-193]. Однак лише друга модель позначена цією ознакою: в ній повідомляється про зовнішню виявленість стану в категоріях семантичної моделі речення. Значення ад'єктива, що утворює другу модель, містить позначення на сприйняття спостерігача-адресата, відмінного від суб'єкта стану.

Неможливість трансформації конструкцій на кшталт *Мне легко*; *Мне холодно* у **Я легкий*; **Я холодний* пояснюють “узвальною обмеженістю” й “дефектністю самого предикатива”. Трансформації предикатної конструкції з давальним суб'єктом стану не допустима, очевидно, у зв'язку із наявністю семантики оцінки, наприклад: *Відколи його поранило, минуло три дні. І дедалі йому все гіршало* (О. Довженко). Проте не тільки предикати з оцінною негацією не мають активного трансформанта. Неможливо трансформувати в суб'єктні конструкції також предикати з позитивною оцінкою емоційного стану: *Мені добре*. *Ім приємно* й под.; пор.,

наприклад: *І хороше, і дивно, і радісно стає мені, малому, в цім світі* (М. Стельмах). Елімінована позиція суб'єкта може бути заміщена за допомогою контексту, у той час як предикат стану трансформаційним змінам не підлягає. Конструкції *Я хороший; Я дивний; Я радісний* семантично некоректні як трансформи висловлювань *Мені хороше; Мені дивно; Мені радісно*. Ад'єктиви не утворюють конструкцій, семантично конгруентних з безсуб'єктними структурами. Вони не мають валентності на експерієнсива в номінативі.

Предикати стану навколишнього середовища *похмуро, хмарно, захмарено, душно, затишно, морозно, сніжно, тепло, холодно* і под. мають свої кореляти. Стану докільця, як і фізичному стану особи, на думку Н.В. Кавери, “властиве незалежне, автономне щодо носія стану існування. Причиною виникнення того чи іншого стану є зовнішня стосовно носія стану сила” [4, с. 83], наприклад: *Як несли його тихо в нове житло / По бруку, по бруку, по бруку, – / Був місяць май. Сонце пекло. ... Мерзли руки* (Б. Олійник). Наведений приклад засвідчує не обов'язковість відповідності стану природи станові суб'єкта. Суб'єкт стану маркується пасивністю, неволютативністю.

Не простежується корелятивності конструкцій з інактивним суб'єктом конструкцій з ад'єктивом при трансформуванні у висловлювання з суб'єктом в номінативі. До таких конструкцій входять предикати фізичного стану із термальним значенням перегріву або переохолодження: *Йому жарко, душно, гаряче, тепло; Йому холодно, прохолодно, свіжо, сирі, мокро*, наприклад: *Під ногами мокро, чути весну. Навіть від мокрої землі чути* (У. Самчук). Предикат *мокро* у наведеному прикладі розглядається як результат дії виявів неживих об'єктів навколишнього середовища. Конструктивно необхідним компонентом подібних висловлювань є локатив, що репрезентує простір, у якому відбувається дія невизначеного суб'єкта.

Не мають трансформів з суб'єктом в номінативі такі безсуб'єктні речення:

– з предикатом тактильного відчуття: *твердо, м'яко, жорстко, шершаво, шерхло, шорстко, шерехато, колько, колючо*, наприклад: *Зарості малини, прогортаються. Колюче, біль* (Ю. Олійник);

– з предикатом м'язового відчуття: *тяжко, трудно, нелегко, легко, неважко, просто*, наприклад: *– А мені – от легко!* – *всміхнулася Олександра* (В. Шевчук);

– з предикатом кольору, порівняйте спорадичні використання: *І морозець, і перший сніг... / А на душі так чисто й біло* (В. Крищенко).

– з предикатом смаку: *смачно, добре, кисло, соковито, солодко, гірко, гостро, нудотно, пряно*. Наприклад: *Не міг я в тій масці, задихався, зняв ... А на вечір очі мої налилися кров'ю, нудило, крутило ...* (М. Вайно).

Не мають семантично конгруентних трансформів висловлювання з інактивним суб'єктом і предикатом больового або дискомфортного відчуття на кшталт *Йому боляче; Йому погано, зле*, наприклад: *Його то кидало в жар, то морозило, аж трясло* (О. Гончар). Водночас конструкції з давальним експерієнсива не використовуються на позначення фізичного стану сну, втомленості, сп'яніння. Порівняйте неможливість використання: **Йому сонно; *Йому стомлено; *Йому п'яно*. Здатність деяких предикатів поєднувати в собі семантику стану з семантикою оцінки не заперечується, проте висловлюється думка про конструктивну зумовленість поєднання в тій самій лексемі оцінного та стального значення, оскільки кожне з них реалізується у певній синтаксичній конструкції. Висловлення *Він сонний / стомлений / п'яний* номінує стан, проте у реченні **Йому сонно, стомлено, п'яно* подається дескрипція стану.

Таким чином, простежується обмежена кількість корелятивних пар у сучасній українській мові. Модель з суб'єктом фізичного стану функціонує і є продуктивною, оскільки здатна залучати в метафоричних значеннях предикати смаку, світла, кольору.

Отже предикативи, що беруть участь у формуванні моделей з давальним суб'єктом стану, відкривають суб'єктну позицію, орієнтовану на інактивний суб'єкт. Синонімічні конструкції з різними поверхневими структурами подібні за своєю сутністю на рівні глибинної структури, тобто еквівалентні конструкції мають ідентичні глибинні структури, навіть якщо їх поверхневі структури різняться одна від одної. Висловлюванням властива кореляція на кшталт *Йому весело. – Він веселий*. Однак виникає сумнів щодо можливості зарахування подібної співвідносності до продуктивних у сучасній українській мові. Конструкції з дативом суб'єкта, що є моделлю з типовою семантикою “позначення фізичного стану суб'єкта”, утворюють трансформи з суб'єктом стану в номінативі і з предикатом-ад'єктивом.

Література:

1. Адамец П. Образование предложений из пропозиций в современном русском языке / П. Адамец. – Прага, 1978. – 160 с.
2. Гуйванюк Н. В. Формально-семантические соотношения в системе синтаксических единиц : [монография] / Ніна Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 1999. – 336 с.
3. Золотова Г. А. Коммуникативная грамматика русского языка / Г. А. Золотова, Н. К. Онипенко, М. Ю. Сидорова. – М. : Изд-во МГУ, 1998. – 528 с.
4. Кавера Н. В. Суб'єктна синтаксема в семантико-синтаксичній структурі речень із відприслівниковими предикатами стану / Н. Кавера // Рідний край. – № 1 (14) 2006. – С. 82-87.
5. Кононенко В. И. Системно-семантические связи в синтаксисе русского и украинского языков / В. И. Кононенко. – Киев : Изд-во “Вища школа”, 1976. – 209 с.
6. Krzeszowski T.P. Equivalence, congruence and deep structure / Tomasz P. Krzeszowski // In : “Papers in Constructive Linguistics” / ed. by G. Nickel. – Massachusetts : Cambridge University Press, 1971. – P. 37-48.
7. Marton W. Equivalence and congruence in transformational contrastive studies / W. Marton // In : “Studia Anglica Posnaniensia”, 1968. – 2, 1. – P. 53-62.